

In memoriam:

HELENA EDGREN

Uttolkare av den medeltida bildkulturen och
förmedlare av internationella forskningsteman

Helena Edgren, som gjorde sitt livsverk på Finlands nationalmuseum, avled efter en långvarig sjukdom den 1.12.2014. Hon var född i Helsingfors den 22 november 1954. Hon arbetade i flera olika uppdrag inom Nationalmuseet, slutligen var hon museets överdirektör. Edgren studerade arkeologi till licentiatnivå vid Helsingfors universitet, men inriktade sig senare på medeltida konsthistoria.

Helena Edgren blev 60 år, födelsedagen inträffade precis innan hon gick bort. Hon hann aldrig få en festskrift eller ett seminarium till sin ära, och hennes bibliografi är inte publicerad. I den här minnesrunan vill jag lyfta fram Helena Edgrens insats som medeltidsexpert och en uppskattad lärare och mentor. Genom att ge exempel på Edgrens omfattande produktion vill jag, för min del, bidra till att hennes verk hålls levande i den ständigt förnyande krets som dagens konsthistoriska forskning består av. Det som tas upp här är alltså bara en del av hennes stora verksamhetsfält, som också bestod av bl.a. kulturmiljövård i Östersjöområdet och arbete med tillgänglighet på museer.

NORDISKA NÄTVERK SOM ETT STÖD FÖR FORSKNINGEN

Helena Edgren hade särskilt goda nätverk bland nordiska medeltidsforskare, tack vare hennes flytande svenska. Hon deltog aktivt i symposier arrangerade av det nordiska ikonografiska forskarnätverket. Då Finland var i tur att arrangera symposiet, var Helena Edgren med som arrangör. Hon publicerade artiklar i nätverkets tidskrift *Ikonografisk post (ICO)*, och i större artikelsam-

Helena Edgren (1954–2014).

Bilden tagen på Nationalmuseet under Liisa Erä-Eskos avskedsfest. 11.6 2013
Foto: Terhi Järvinen/Finlands Nationalmuseum.

lingar som gavs ut efter symposierna. De nordiska ikonograferna blev en vetenskaplig familj med många generationer, och som Marianne Roos uttryckte det i sin minnesruna över Helena i den förnyade *ICO*: ”Den ikonografiska familjen har mist en kär medlem”¹.

Det är möjligt att Edgren hittade sitt avhandlingsämne via den här ikonografiska kretsen. År 1979 publicerade Anna Nilsén en kort artikel utgående från ett föredrag om Jungfru Marias mirakel i Lojo och Hattula kyrkor. I vilket fall ledde Helenas intresse för Jungfru Maria och den rika bildvärlden i Lojo och Hattula kyrkor till en doktorsavhandling i konsthistoria år 1993: *Mercy and Justice: Miracles of Virgin Mary in Finnish Medieval Wall-Paintings*. Att just Lojo var bekant för Helena, hade säkert ett samband med att familjens sommarställe ligger där.

Själv blev jag introducerad till den ikonografiska kretsen genom Helena, och åkte tillsammans med henne och Marianne Roos till mitt första symposium i Estland år 2004. Helena presenterade mig för sina kollegor, vilket hade en stor betydelse för mig senare. Att de nordiska ikonograferna minns Helena som en vänlig, uppmuntrande och elegant person, kom tydligt fram under symposiumet 2014, där många deltagare oroligt hörde sig för av mig hur Helena mådde. De kom också ihåg hur Helena glatt ställde upp på roliga upptåg, som kvällsfesternas *tableau vivant*-föreställningar, d.v.s. pantomimer på de bilder som presenterats och analyserats under dagens föredrag. Sofia Lahti delade med sig av sitt minne av Helena i symposiumet i Kalundborg i Danmark 2002, där hon var sprudlande livfull och strålande i sitt eget element – och därmed lite annorlunda än den ”strikt tjänsteman” som Lahti tidigare träffat på Museiverket. Helena uppvisade en inneboende värdighet – en egenskap som hennes rakryggade hållning konkret uttryckte.

NYTT MATERIAL OCH NYA TOLKNINGAR

En medeltidsforskare får mycket sällan möjlighet att presentera nyfunnet material. Helena Edgren fick den här möjligheten år 1995, då hon publicerade uppgiften om att ett skulpturfragment från Hattula kyrka blivit identifierat som en s.k. skåpmadonna.² Föremålet blev noggrannare beskrivet i serien *Suomen kirkot* (Finlands kyrkor) i det band som berör Hattula kyrka.³ Här lyfter Edgren fram möjligheten att ett krusifixfragment som finns i kyrkan sannolikt kan ha tillhört samma helhet.

En ikonografisk forskare analyserar och identifierar bildmotiv, och stundom uppstår behov att korrigera tidigare uppfattningar. En sådan revidering gjorde Edgren bl.a. av ett motiv i Lojo kyrkas sydskepp. Motivet Lasarus i Abrahams famn blev omtolkat som ett av Marie mirakel, där jungfrun räddar en girig präst från skärseldens plågor.⁴ Mannens törst i skärselden illustreras av en utstickande tunga. Jungfru Maria var med andra ord inte enbart en himmelsk drottning, vilket Edgren lyfter fram, utan även en *Regina infernorum*, som kunde rädda människor till och med från skärselden. Genom att kombinera den här tolkningen med Riitta Pylkkänens och Tove Riskas tidigare forskning föreslog Edgren att motivets placering i närheten av Sankt Martins altare lyfte fram betydelsen av allmosor åt de fattiga. Tove Riska var på många sätt en viktig person, och en professionell förebild för Helena.

EN BETONING AV KULTURHISTORIEN OCH FOLKBILDNINGSPROJEKTETS VÄRDE

Helena Edgren var en medeltidsforskare med en kulturhistorisk orientering. Hon var intresserad av bildernas allmäneuropeiska och lokala tolkningshorisonter. Hennes texter gick ofta från det allmänna, den idéhistoriska ramen, vidare in på empirin och materialet, ofta något från Finlands medeltid. Edgren fokuserade sig inte på enskilda konstnärer, dateringar eller enskilda verkstädernas handstil. Hon ville komma åt betraktaren, bruket av bilden och beställarens roll, allt som en del av tidsandan.

I en artikel om verkens beställare diskuterar Edgren om beställarens egna intressen är synliga i Finlands medeltida konst, och hon betonar församlingsmedlemmarnas roll som en fjärde deltagargrupp i beslutfattningsprocessen i bildkonsten vid sidan av den kyrkliga makten, den världsliga makten och målarna.⁵ Hon avslutar sin artikel med att betona att synsätt förändras, att vi rör oss på ett område som präglas av sannolikheter och möjligheter, inte i

ett rankeistiskt ideal där historieforskningen skall beskriva världen som den verkligen var.

Helena Edgrens kulturhistoriska inriktning, och utan tvivel också hennes bakgrund inom arkeologin bidrog till att hon hyste ett starkt intresse för medeltidens materiella kultur. Man kan säga att hon föregick den s.k. materiella vändningen, som uppstod på 2000-talet som ett nyväckt intresse för ett verks materialitet. Bland annat analyserade Edgren Hollola kyrkas ovanligt rika materiella helhet genom att spegla den mot den katolska mässans dramatik.⁶ Precis som vanligt var även den här artikeln förtjänstfullt illustrerad, eftersom Edgren i egenskap av tjänsteman hade fri tillgång till Museiverkets bildarkiv. I den här artikeln finns bland annat mycket sällan – om någonsin – publicerade teckningar av Selim A. Lindqvist, Lars Sonck och John Stople, gjorda under Fornminnesföreningens konsthistoriska expedition till Hollola 1892.

En stor del av Helena Edgrens produktion riktade sig till den breda allmänheten – hon hade en tydlig önskan om att korrigera och nyansera den rådande uppfattningen om medeltiden som en mörk tid då jungfruar tvingades gå i kloster, och om den katolska kyrkans normativitet. Edgren hade förmågan att skriva på ett lättillgängligt sätt, och lyckades förmedla sin breda kunskap i ett kompakt paket. Hon skrev texter till läroböcker, allmänna verk såsom *Suomen kulttuurihistoria* (2002), och guideböcker. En av dessa guideböcker är *Sankt Henriks sarkofag* från 1996, som ger museibesökarna nycklar för att tolka bilderna på sarkofagens mässingsplaketter som en berättelse.⁷ Ett av Helenas minnesvärda citat återfinns i den här texten: ”Sarkofagen är den enda i sitt slag som lyckats trotsa människans lust att förvandla konstföremål till kanoner”⁸

Edgren återvände till Sankt Henrik år 2006 då ett gemensamt specialnummer av *Suomen Museo* och *Finskt Museum* lyfte fram denna tematik. Edgren var tillsammans med Tuukka Talvio och Eva Ahl (senare Ahl-Waris) redaktör för tidskriften men bidrog också med en artikel⁹ om Sankt Henriks ikonografi. Edgren utnyttjade biskopssigill som underlag för sin analys, eftersom dessa är mer daterbara än t.ex. träskulpturer, och framför en tanke om att dessa sigill även påverkat andra bilder.¹⁰ Helena Edgren var också en av de personer som såg till att ett annat helgon, den heliga Birgitta, blev välkänd i Finland. Under den heliga Birgittas jubileumsår 2003 ordnade Edgren flera evenemang och utställningar. Under året utkom en antologi där Helena Edgren skrev om birgittabilder i Finland och om skulpturer i Nådendals kloster, och samtidigt gav läsaren insikter i de medeltida skulpturens natur. Hon betonar färgernas och måleriets betydelse för de medeltida skulpturerna, och

beskriver hur många av de bevarade skulpturerna är som en ”skugga av den ursprungliga skulpturen”.¹¹

MOTTAGARENS OCH BETRAKTARENS PERSPEKTIV

Eftersom Helena Edgren granskade den medeltida bildvärlden ut ett brukarperspektiv, fick hon fram många intressanta nya sidor ur sitt material, såsom hur bilden och den person som avbildas hör ihop, hur skulpturer användes som flyttbara redskap vid andakten, och hur mångsidig och tillgänglig den medeltida visuella världen kunde vara även utanför kyrkorna.¹² Edgren påminde om att en skulptur skulle efterlikna en levande människa så mycket som möjligt, och att skulpturerna fick gåvor, som smycken och dyra kläder.¹³ Forskning kring föremåls och bilder meningsbärande och aktiva roll är något som har ökat markant under den senaste tiden.

Beskrivningarna av Jungfru Marias mirakel är kopplade till betraktarens upplevelse, i de här berättelserna får Mariabilderna ofta liv, vilket visar hur starka krafter de medeltida konstverken hade i betraktarens ögon. De var en gestaltning av den heliga personen, som kunde röra sig mellan liv och död. Det här återspeglar sig i Lojo och Hattula kyrkor i avbildningen av ynglingen från Akvitanien och i motivet där Jungfru Maria räddar en kyrkomålare från döden efter att djävulen förstört dennes målarställningar.

Jag anser att en av de mest banbrytande prestationerna i Helena Edgrens avhandling var hur hon lyckades kombinera folkloristiskt material med medeltidsforskning. Edgren utnyttjade Finska Litteratursällskapets folkdiktningsskivarkiv i sin forskning, ett arkiv som i huvudsak samlats ihop under 1800-talet. Tidigare hade det ansetts att ett så pass ungt material inte kunde vara relevant för medeltidsforskning, men senare – då muntliga traditioner fick återupprättelse och skriftliga källor förlorade sin status som mer värda än andra källtyper återfick de folkloristiska materialen sitt värde som källmaterial även i andra forskningsinriktningar än de strikt folkloristiska.

Helena Edgren var en av de forskare som på 1990-talet fick upp ögonen för bilder som tidigare forskning ansåg ha en låg konstnärlig kvalitet, och därmed föll utanför den konsthistoriska intressesfären. År 2003 publicerade hon en artikel där s.k. ”primitiva” målningar eller murarmästare målningar blev en del av den internationella forskningen.¹⁴ Edgren betonar målningarnas mångsidighet, i Pyttis kyrka är målningarna tydligt katolska, även om målningstekniken är ”primitiv”, medan S:t Marie kyrka avspeglar en förkristen världsbild med många okända element för den nutida betraktaren, något som

Edgren dock delvis belyser genom jämförelser med folkdiktning och traditioner.¹⁵

Helena Edgren uppvisade ett betraktarperspektiv också då hon undersökte avbildningar av Kristi lidande i finska kyrkor. Hon analyserade bildernas samband med den populära passionsandakten där Kristus väg till korset gestaltades (*via crucis*). Edgren drog bl.a. paralleller till Tortuna kyrkas pannåmålningar med passionsmotiv (numera i Historiska museet, Stockholm), och visade hur särskilt Lojo kyrkas bildserie är målad för att fungera som en del i korsvägsandakten.¹⁶ Det här är en mycket övertygande tolkning. Dessutom anser jag att beslutet att måla Golgatakorset tre gånger på norra väggen är visat att det fanns en tanke om att gradvis närma sig målet.

FORSKARE OCH MENTOR

År 2004 deltog Helena Edgren i medeltidskonferensen i Leeds (IMC) och fungerade som moderator för en session med heliga Birgitta som tema. Vi gjorde promenader i campusområdet och talade om allt från konst till våra barn. Som en fortsättning på de diskussioner som stigit till ytan under konferensen började Helena sammankalla en liten grupp forskare till kontinuerliga träffar i museiverkets förhandlingsrum, där vi diskuterade forskning i äldre konst. Gruppens inbördes stöd, och särskilt Helenas föredömliga mentorskap, kunde fungera som en modell för hur studiecirkelar och motsvarande nätverk kan fungera på ett meningsfullt sätt och med en respektfull inställning till varandra. Den här gruppen inkluderade bl.a. Sofia Lahti, som gör sin avhandling om relikvarier, Eva Ahl-Varis som disputerat om historiebruk kring Nådendals kloster, Ira Westergård som disputerat om renässansens altarmålningar och numera arbetar som intendent för konstmuseet Sinebrychoff samt Johanna Vuolasto som disputerat – med Helena som handledare. År 2005 gjorde gruppen en studieresa till Tallinn, där den estniska forskaren Liia Rebane förevisade sitt material, bokbindningar från 1500-talet.

Även jag fick värdefullt stöd av Helena i början av 2000-talet då jag tog de första stegen på min forskarbana. Jag arbetade med utvecklingsuppdrag på Museiverket, men drömde om att börja forska i medeltida konst. Jag frågade Helena, som då var överintendent på historiska avdelningen, om hon kunde kommentera mina planer. Helena förstod mycket bra att jag på grund av mina barn ville ägna mig åt forskningsobjekt som var lättillgängliga här i Finland. En orsak till att hon flyttat över från arkeologi till konsthistoria var familjen; hennes man Torsten Edgren var arkeolog och det skulle ha varit

svårt för båda föräldrarna att delta i utgrävningsresor. Som en följd av våra diskussioner fick hon mig att lägga märke till den heliga Anna, Marias mor och Jesu mormor, och de flertaliga avbildningar som gjorts av henne. Det här var början på en resa som slutade med att Helena och Torsten Edgren kunde komma och fira min disputation. På karonkan var jag så nervös att jag inte fick ur mig annat än de obligatoriska talen, och mitt tacktal till Helena stannade kvar som en tanke i mitt huvud.

Helena Edgren förmedlade många nya perspektiv till den finska medeltidsforskningen. En viktig bakgrundsfaktor var hennes livliga nordiska kontakter, som utgjorde ett hem för hennes forskning. Det här bandet förmedlade kunskap i båda riktningarna, genom Helena blev finsk konsthistoria känd bland skandinaviska forskare. Helena ville på många olika sätt stöda yngre forskare, både med karriärsutvecklingen och med att visa hur man kan kombinera jobb och familj på ett sätt som berikar alla parter. Hon skrev beredvilligt rekommendationer för stipendium, kommenterade texter, stödde publicering och var alltid som många av oss minns beredd att ge en uppmuntrande klapp på axeln då det behövdes. Allt det här gör att Helenas minne och forskargärning lever kvar, inte bara i hennes egna texter, utan i oss alla som fått ta del av hennes idéer, inspiration och uppmuntran.

Översättning från finska Ulrika Rosendahl.

NOTER

- ¹ Roos 2015: 70.
- ² Edgren 1995.
- ³ Edgren 1997b: 27–29, 33–34.
- ⁴ Edgren 1993a: 117; 1993b.
- ⁵ Edgren 2005: 142.
- ⁶ Edgren 1998.
- ⁷ Edgren & Melanko 1996.
- ⁸ Edgren & Melanko 1996: 41.
- ⁹ Edgren 2007.
- ¹⁰ Edgren 2007: 94. Edgren förtydligar antalet och attribueringen av Sankt Henrik-avbildningarna. Sankt Henrikskulpturen i Ackas kyrka kopplar hon (2007: 97) till Bernt Notke eller hans verkstad, varmed hon antagligen avser Henning van der Heide ellet den s.k. Imperialissima-mästaren. Det pågår en ständig diskussion om dessa konstnärers identitet, produktion och förhållande till Notke.
- ¹¹ Edgren 2003b: 93.

- ¹² Ks. Edgren 2000. Se även Edgren & Lamminen 2002.
¹³ Edgren 2003b: 93.
¹⁴ Edgren 2003a, 315.
¹⁵ Edgren 2003a, 322.
¹⁶ Edgren 2004, 224–226.

LITTERATUR:

Edgren, Helena 1993a: *Mercy and Justice. Miracles of Virgin Mary in Finnish Medieval Wall-Paintings*. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 100, Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Edgren, Helena 1993b: ”Lazarus i Abrahams sköte – eller den girige klerken i skärsel-den”. S. 127–132. *Det iconographiske blik. Festskrift til Ulla Haastруп*. København: Falcon.

Edgren, Helena 1995: ”Skåpmadonnan i Hattula. Ett intressant ”fynd” i Finland”. S. 22–30. *Iconographisk post* 4/1995.

Edgren, Helena 1997a. ”Kalkkimaalaukset” (Tove Riskan käsikirjoituksen pohjalta). *Hattulan ja Tyrvännön kirkot. Suomen kirkot* 20.

Edgren, Helena 1997b. ”Keskiaikaiset veistokset”. *Hattulan ja Tyrvännön kirkot. Suomen kirkot* 20.

Edgren, Helena 1998. ”Hollola kyrkas biskopsstol och antemensale – rekvisita i mäss-sans liturgiska drama”. S. 277–292. *Ting och tanke. Ikonografi på liturgiska föremål*, red. Ingall Pegelow. Antikvariska serien 42, Stockholm: KVHAA.

Edgren, Helena 2000. ”Keskiajan kirkollinen kuvataide käyttäjän näkökulmasta”. S. 56–64. *Kirkko kulttuurin kantajana*. Helsinki: Kirkkohallitus.

Edgren, Helena 2002: ”Keskiajan kuvataide”. *Suomen kulttuurihistoria* I. Helsinki: Tammi.

Edgren, Helena 2003a: ”’Primitive’ Paintings: the Visual World of Populus Rusticus”. S. 301–322. *History and Images. Towards a New Iconology*, edited by Axel Bolvig & Philip Lindley. Medieval Texts and Cultures of Northern Europe 5. Turnhout: Brepols.

Edgren, Helena 2003b: ”Pyhä Birgitta ja Suomen keskiaikaiset veistokset ja maalaukset”. S. 82–121. *Pyhä Birgitta. Euroopan suojeluspyhimys*, toim. Päivi Setälä & Eva Ahl. Helsinki: Otava.

Edgren, Helena 2004: ”The Passion of Christ in Late Medieval Wall-Paintings”. S. 215–228. *Images of Cult and Devotion. Function and Reception of Christian Images in Medieval and Post-Medieval Europe*, edited by Søren Kaspersen. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.

Edgren, Helena 2005: ”Beställaren och bildinnehållet – några exempel från Finlands medeltida kyrkor”. S. 137–146. *Museon muisti. Ritva Wäreens juhlakirja*. Konsthistoriska studier 31, Helsinki: Taidehistorian seura.

Edgren Helena 2007: ”Sankt Henrik, helgonet och hans bild”. S. 87–100. *Suomen Museo – Finskt Museum* (2006).

Edgren, Helena & Lamminen, Tiina: 2002: *Keskiajan satakuntalaisten taivaalliset auttajat / Ulvilan kirkon keskiaikaiset pyhimysveistokset*. [Utställningskatalog] Satakunnan museo 14.6.–29.9.2002, Pori.

Edgren, Helena ja Melanko, Kirsti 1996: *Pyhän Henrikin sarkofagi*. Helsinki: Museovirasto.

Roos, Marianne 2015: ”Helena Edgren 1954–2014 in memoriam”. S. 70–71. *Iconographisk post* 2015/1. [<http://ojs.abo.fi/index.php/ico/article/view/940/1278>]